KS. KAN. STANISŁAW D. KOZIEROWSKI

# Nazwy Geograficzne i Osadźcy Ziemi Bydgoskiej

(ODBITKA Z III. NUMERU PRZEGLĄDU BYDGOSKIEGO)

BYDGOSZCZ
1933

**Ks. Kan. Stanisław D. Kozierowski.**

# Nazwy geograficzne i osadźcy ziemi Bydgoskiej.

Dawny powiat bydgoski, najdalej na północ ku Krajnie i Pomorzu wysunięta część Kujaw, należał niegdyś do województwa inowrocławskiego. Na obszarze ok. 30 mil kw. powstało z biegiem wieków kilka miast i mnóstwo wsi skupionych około kilkunastu kościołów parafjalnych z ośrodkiem grodowym w Bydgoszczy. Spisy poborowe XVI. w.[1]) wymieniają w powiecie bydgoskim następne parafje: Bydgoszcz, wsie opata koronowskiego, Dobrcz, Żołędowo, Osielsko, Dąbrówkę, Byszewę, Ślesin, Strzelewo[2]), Łabiszyn, Barcin, Dźwierzchno, Lisewo, Serocko i Solec. Terytorjum nasze, nazwane ziemią Bydgoską, w dokumencie wystawionym przez Kazimierza Wielkiego w Brześciu r. 1362[3]), in terra Bidgostiensi, odtąd nazwa ta powtarza się częściej. Od nieistniejącego dziś Wyszogrodu pod Fordonem zapisany jest powiat wyszogrodzki r. 1289[4]); wówczas Trzęsacz należał do tego powiatu. O terytorjum wyszogrodzkiem mowa w rocznikach klasztoru byszewskiego pod r. 1311, in territorio Wissogrodensi. Wschodnia granica ziemi Bydgoskiej opierała się jak dziś o lewy brzeg Wisły, północno-zachodnią granicę tworzyła rzeka Plitwica, l. dopływ Rokitki, p. dopływ Noteci, już r. 1136[5]) od archidiecezji gnieźnieńskiej i ziemi zanakielskiej, a Krajny, od południ. zachodu sięgała ziemia Bydgoska do Noteci między późniejszem miastem Rynarzewem a Barcinem, płd.-wschodnia granica wiła się w głuchej kniei między Dźwierzchnem a Solcem ku Wiśle, prawdopodobnie rzeka Wierdzielewa, dzisiej-

[1]) Źródła dziej. Wpl. I. 255 i n. [2]) Ob. autora Bad. Gn. str 307, r. 1299 w ziemi Nakielskiej na granicy Kujaw. [3]) Kod. d. Wpl. III. 1467, II. 637. [4]) l. c. II. 637. [5]) Kdwp. I. 7.

sza Zielona, tworzyła granicę, a położone nad nią osady Osieki, wskazują na starodawne obwarowanie tych rubieży. Zresztą nic tu źródła XIII. w. nie zapisały, jak bory i młyny, r. 1235, pinetum, molendina versus Cuiaviam ku Nieszawie. Przez środek tego określonego rzekami obszaru płynie Brda z północy na płd. - wsch. do Wisły. W niniejszej rozprawie oprę się na 7 tomach moich Badań nazw topograficznych, stamtąd też czerpać będę daty poszczególnych zapisków. Uwzględnię naprzód fizjograficzną stronę terenu, zapiszę nazwy rzek, strumieni, jezior, bagien, wzgórz, lasów, gajów oraz innych uroczysk, wspomnę potem o osiedlach ludzkich, nazwanych bądź od rozmaitych właściwości terenu, bądź też od nazwisk i imion starodawnych osadźców tej ziemi, rycerzy i kmieci, nie pomijając mnóstwa nie istniejących dziś miejscowości, zawadzę następnie o polityczne dzieje tej krainy pod panowaniem książąt kujawskich z pnia Piastowskiego, aż do ich wymarcia, wymienię rody rycerskie, jakie tu od zarania dziejów naszych w średnich władały wiekach, wreszcie odpowiem na pytanie, kto i kiedy założył i uposażył kościoły parafjalne w ziemi Bydgoskiej.

## I.

Terytorjum nasze jest rdzennie polskie, w dzierżeniu naszem od kilku tysięcy lat, należy do dorzecza królowej naszych wód, Wisły. Odwieczna ta nazwa znaczy tyle co płynąca, rozlewna woda[6]. O Noteci wiemy, że dawniej zwała się Notesią[7], ma za sobą tysiące lat jak Wisła a podobną nazwę spotykamy na Pomorzu adrjatyckiem, jest tam rz. Natisone, w IX. w. Natissa[8]. W Bydgoszczy mówiono niegdyś „na Noci", r. 1596 (Doc. eccl. B. conc. str. 35) na Noczy. Łatwiejsza sprawa jest z Brdą, zwaną niegdyś Dbrą, n. p. r. 1145[9] super Dbram nad Dbrą, w związku bowiem z naszą debrzą = wąwóz. Nazwa rzeki Plitwicy należy do językowego skarbca prasłowiańskiego, druga Plitwica płynie w Chorwacji, a u Słoweńców znaczy plitwica tyle co płytkie miejsce. Spodziewalibyśmy się dziś tworu językowego Płytwica, r. 1341[10] pisano Plutwica.

---

[6]) Prof. J. Rozwadowski, Nazwy Wisły i jej dorzecza. [7]) Ob. autora Bad. Z. Wp. I. 77. [8]) Ob. autora B. W. Wp. II. 366. [9]) Ob. autora Bad. Gn. str. 27. [10]) Ob. autora Bad. Gn. str. 223.

Lewe dopływy Wisły:

Chełszcząca (1309) → dziś os. Chełczonka; chełścić = szumieć, szeleścić.

Rzekta (1305) → Rechta płn. Strzelec G.; tegoż typu co Łąkta, więc rzeka → Rzekta jak łąka → Łąkta.

Kaziorodek (1768) między Jarużynem a Łoskoniem. Por. przydomek Kaziród w Wielkopolsce r. 1395[11]).

Granicznik (1584),

Łódka a. Łótka (1580) i Łokietna (1605) między Żołędowem, Niemczem i Osielskiem,

Dbrzyca (1349) pod Fordonem,

Brda (ob. wyżej), także Niebrda (1604),

Rudka (tamże mł. Rudny 1583),

Krępa (1699) i

Jania (1699) pod Solcem.

Wierdzielewa, stara, dziś nieznana nazwa rzeki i osady, zapisana już r. 1223[12]) jako Virdelou podczas wyprawy krzyżowej przeciw pogańskim Prusinom, prawdopodobnie nazywa się obecnie ta woda Zielonką.

Brda nie wiele tu ma dopływów.

Z prawej strony spływają

Jasionka (1652) i Tuszyna (1370), później dolina pod Koronowem, Gościeradza pod Gościeradzem,

Strużka i Krępa, dziś łąki pod Bydgoszczą.

Z lewej strony:

Lubiechórz (1250),

Olszewka pod Olszewkiem,

Kotomierznica (1296) a. Kotomierza (1550) a. Kotomierzyca (1756) a.

Struga i jej dopływy: Jabłowa Struga, Żołędowska Struga, Strońińska Struga, Łokietnica (1296) i Rybieniec.

W zlewie Noteci z p. brzegu zapisane Księży zdrój i Kazub (1766—7) pod Ślesinem,

Gromniczka (1545) między Kruszynem a Łochowem,

Barcina (1461) wsch. m. Barcina,

Gniączka (1779—80) od Pęchowa.

---

[11]) Ob. autora Bad. Z. Wpl. I. 341. [12]) Grünhagen, Reg. z. schl. Gesch. 270.

Liczniejsze niż nazwy rzek są nazwy j e z i o r, których odróżniamy kilka typów, od niektórych z nich nazwano następnie przyległe osady.

Najpospolitszy jest przyrostek jęz. na — n o:

Bagno (płd. Rynarzewa),
Borowno (1569 os.) pod Dobrczem,
Dźwierzchno (1250 os. D z w i r s t y n o), nazwane od dzwirstu t. j. żwiru,
Krosno (1520) pod Wierzchucinem (←* Chrostno),
Meszno płd. Rynarzewa,
Niestronno (1312) pod Tryszczynem,
Piaseczno pod Wierzchucinem,
Pląsno wsch. Wojdala,
Pniewno (1311) pod Samociążkiem,
Salno (←* Sadlno, 1250 os.),
Sienno (1288 os.),
Sitno (1300 ? os.),
Smolno (os.),
Stoczno (1520) ku Mąkowarsku,
Stronno (1315),
Strzelno (1299) →* Strzelewo,
Strzemieczno (1520) do klasztoru koronowskiego,
Tobolno W., M,
Więzowno (1250 os.),
Wtelno (1296 os.), inne Wtelno w Czechach,
Żabno (1779—80) pod Łabiszynem, pod Skarbiewem.

Nazwy jezior na — e c:

Brzeziniec pod Wudzynem,
Kępiec (1609) pod Lisewem,
Linowiec (1605) wsch. Pyszczyna,
Pturzec (1583 os.),
Sitowiec (1422 os.) wsch. Barcina,
Śmiewce (1250) pod Koronowem,
Trzciniec (1695) pod Dąbrówką Kośc.,
Zędowiec (1679) pod Leszczami,
Żórawiniec pod Żółwinem.

Na — e w o i — o w o:

Buczkowo (1299) pod Skarbiewem,

Jargowe (1605) pod Osielskiem,
Jelitowo (1694) pod Trzęsaczem,
Jordanowo (1258 os.),
Kleczewo (1520) do klasztoru koronowskiego,
Kłyszewo a. Jezuickie,
Koczanowo (1644—53) wsch. Lisewa,
Krzyżowe (1596) pod Samociążkiem,
Skarbiewo W., M (1299),
Szewo,

Na —in | —yn:

Gogolin (1288 os.),
Lipczyn czy Lipiczyno (1303), dziś Lipie os. a jez. Młyńskie,
Okonin [1592] pod Chmielewem,
Pełczyn [1346],
Plastowiny [1561—2] pod Otorowem,
Skórczyn pod Lisewem,
Strzeszyn [1312] pod Lachowem,
Trzyszczyn [1251],
Żółwin [1696 os.].

Na —ite:

Korzenite [1757] płn. Pyszczyna,
Ostrowite [1756] pod Pyszczynem,
Żyrowite [1784—92] pod Kotomierzem.

Reszta nazw wodnych są to bądź rzeczowniki pospolite lub przymiotniki, bądź też rozmaitych rzadkich typów. Jez. Białe i Czarne [XVIII. w.] pod Samociążkiem, Bielawy płn. Minikowa, Długie (XVIII. w.), pod Byszewem i Wysiękłe [1596], pod Samociążkiem, Brzezionek pod Wudzynem, Dobrcz [1242 jez. i os.], Głęboczek [1757] pod Pyszczynem, Grzywal płn. Minikowa, Kadzionka pod Wierzchucinem, Kamionek pod Salnem, Kamionka pod Wudzynem, Książ pod Lisewem, Lestnica [1349] pod Fordonem, Leszcze [1315 os.], Lubiechórz [1250] od jakiegoś imienia *Lubichor, Mamlicz [1362 os.] ← *Mamnicz [por Błędno jez. pod Zbąszyniem], Moczar pod Samociążkiem, Natoni [1664] pod Lisewem, Piekło i Czarciak płn. wsch. Barcina, Pło [1743] pod Wojnowem [= bagno], Pokrzywnik płn. Jordanowa, Psik [1743] pod Lisewem, Ptur (XV. w.], Siedlisko płd. wsch. Minikowa, Ropele [1699] pod Solcem, Słupy

[1473—1509] zach. Barcina i Zbychora pod Lisewem od starego imienia *Zbychor.

Złożonych nazw nie wiele: Dziewczy dół na Będzitowie, Kleczy dół płn.—wsch. Barcina, Trzcinny dół (1302) pod Gogolinem. Białe błota (1771) pod Pęchowem, Białebłota os. pod Bydgoszczą, Czarne błoto (1723) płn. Barcina, Kobyle błota pod Bartodziejami, Niedźwiedzie błota (1561-62) pod Otorowem. Kalny kierz (1754) płn. Kotomierza i Kalna ulica w Bydgoszczy. Wilczy Ostrów (1757) płn. - zach. Pyszczyna i Wilczegardło os. pod Bydgoszczą, Zimne Kąty (1591) pod Przyłubiem.

Bagna, moczary, topiele ostrowy, pólka, brody i nazwy miejscowe od nich pochodzące miały swoje odrębne nazwy:

Babiawieś (1596) u przedmieścia Bydgoszczy, bł. Kaługa (1766-7) pod Ślesinem, bł. Charemza (1605) płn. Osielska (do dziś nazwisko w Poznańskiem), Cielęce (1701) —> Ciele os., łąka Drzewce [1576] —> Drzewce os., Dziemionna bł. os., Gęsibrodek(1561-2) pod Otorowem, Glinki [1520] os., Grochówka [1600] pod Solcem, Gurba [1767] płn. Sienna*), Jezierce [1699] os. pod Solcem, Kobylanki W., M. (1757) pod Pyszczynem, Łaszewiec (1605) zach. Sienna, Łęg (1280!), Mochel (1313) pod Dąbrówką Kość., drugi Mochel (1362) pod Lisewem —> Mochełek os., Mokre (1520) os. pod Osielskiem, Nekla (1358 Nakle i Nakiel) = ławica piasku tak samo w czeskiem i chorwackiem, Nasława łąka (1376)? os. pod Koronowem, Otoczek (1445) pod Wojdalem, Opławiec os., Ostrowie (1628) płn. Barcina i Ostrowy (1727) pod Pęchowem, Płużyny (1605) pod Osielskiem, bł. Prądy (1594) —> Prądy os., Przyłęki (1539), Przyłubie (1456) os., Rokicie (1349) pod Fordonem, Rupienica (1751) os., Ryczywiec —> Ryczywieś —> Dobromierz, Smugi (1756) pod Dobrczem, Strużawy a. Strużeje (1504-16) na Bartodziejach, Sumówka (1732) = Sumówka os., bł. Studnica zach. Chrosny, Tobołka (1605) pod Osielskiem, Tupadły (1488) os., Zabłocie (1574-84) os. pod Pyszczynem (nazw. Zabłocki niegdyś w Bydgoszczy), Wilczak (1699), Zielonka (1695) pod Dąbrówką Kość.

Również po dąbrowach i kniejach zachowały się ślady w nazwach. Knieja (1520) płn. Pyszczyna, druga Knieja (1520) os. pod

---

*) Ziemianin Gurbaj r. 1440 w Psarach pod miastem Ostrowem.

Barcinem. Dąbrowa W., M. (1768) –> Dąbrowy W., M. os. płn Chrosny, Dąbrowa Kamienna (1287) niegdyś pod Więzownem, Dąbrowa (1753) pod Neklą, Dąbrówka Kośc. (1311), Dąbrówka (1408) pod Barcinem, Dąbrówka pod Lisewem, Dąbie (1528-36) pod Bartodziejami, Brzoza (1493) os., Chrosna (1520) os. (<– Chrostna), Chochołki (1574-84) pod Pturkiem, Cietrzewiec (1306) os. –> Trzeciewiec, Cisowiec (1414-19) –> Czyszowiec os. pod pod Łabiszynem, Maliny (1528-36) pod Bartodziejami, Miedzwna 1382) –> Miedzyn (od barci miodowych), Mieńkowa dąbrowa (1373) os. niezn. pod Dąbrówką Kośc., Ostrów (1535-46) las pod Brzozą, Sosnowiec W., M. (1732) os., Suszkówka (1493) a. Suskówka –> Czyżkówko, Wałownica (1732 las) –> Wałownica os., Zalesie (1528-36) pod Dobrczem.

W z g ó r z zapiszemy nie wiele: Brzozowa Góra płn. Wtelna, Dębia Góra pod Lubostroniem, Dębogóra (1520) płd. Starego-dworu, Kozłówka pod Lubostroniem, Krępierza (1305) pod Trzęsaczem, Lisia Góra wsch. Kruszyna, Łysa G. (1766-7) pod Ślesinem, Nowagóra (XV w.) os. w okolicy Koronowa, Osowa G. (1371) zach. Bydgoszczy, góry Paproć (1549-51) pod Bielicami, Przełajna Góra (1370) zach. Bydgoszczy, Ujazd (1745) płd. Borówna pod Augustowem, jest też Ochodza (1567) między Bartodziejami a Chrosną i Węgielnica (1745) między Strzelcami G. a Jarużynem.

Nazwy na — i s k o lub — i s k a oznaczają bądź miejscowości, bądź też rozmaite uroczyska. Należą tu Kaliska pod Lisewem, Łaziska pod Osiekiem, Łęczyska (1749), Makowiska (1215), Ogrodziska, Pieczyska i Siedliska (1699) pod Wojdalem, Siedliska (1561-2) pod Otorowem, Stoiska (1757) pod Pyszczynem, Stożyska (1561-2) pod Otorowem, Targowisko (1743) pod Łabiszynem, Wypaleniska pod Solcem. Stary typ nazw miejsc. przedstawiają Samociąsko (1311) –> Samociążek, Srocko (1288) –> Serocko,[12]) (to samo co Srocko pod Czempiniem), Siersko [1349] –> Czersko, od sarny nazwane, bo pod Fordonem jest Sierniczek, Osielsko (1065! Osielsk, 1250 Osielsko), również w Chorwacji była ziemia Osielsko r. 1211[13]).

[12]) Perlbach Pom. Urk. str. 394.

[13]) Ob. autora Bad. Pozn. II. 694.

Dawne osady służebne otrzymały nazwy od ludzi tam osiedlonych:

Bartodzieje [1301], Kobylniki [1583], Kowalewo [1561-2] pod Otorowem, Strzelce [1233-47], Świnarzewo [1309] niegdyś pod Koronowem, Złotniki [1362], niegdyś ludzie służebni należący do książąt lub kościoła — nowsza pewnie nazwa Smolniki. Od budowli nazwane n. p. Komorza [1303] niegdyś pod Koronowem, Obórznia [1505 Obornia] pod Łabiszynem, Nowydwór [XV w.] i Starydwór pod Koronowem. Od składu soli nad Wisłą Solec [1364].

Wreszcie kilka nazw miejscowych nie należących do powyższych kategoryj: Jastrzębie [1409], Kania [1520], Łoskoń [1145 Łoskunie] w czeskiem nazwa ryby, Rzepka [1280] os. niegdyś pod Bartodziejami, Stopka, Włóki [1349 os.]. Młyńskie niegdyś os. Chełszcząca –→ Chełczonka [ob. wyżej], Grzmotny, Smukała [1489] od pospolitego typu nazwisk jak Latała, Smektała, Śniatała, Trzęsacz [1257] od trzęsimiecha lub trzęsawiska, Wojdal [1583].

Obwarowanych miejsc i grodzisk spotykamy w ziemi Bydgoskiej nie wiele. Na czoło wysuwa się dawny Wyszogród nad Wisłą [1145], niegdyś w okolicy Fordona położony (znaczy tyle wysoki co gród) i Serocko [1288], czołowym grodem kasztelańskim była Bydgoszcz a na płd. krańcu naszej ziemi nazwa wsi Osiek przypomina również obronne zasieki w kniei.

Uwzględniliśmy dotąd przeważnie nazwy t. zw. apelatywne od rozmaitych właściwości terenu, rzek, lasów, wzgórz, nizin, i t. d., zajmiemy się teraz nazwami miejscowemi drugiej kategorji t. j. pochodzącemi od nazwisk lub imion osadników.

Naprzód nazwy na — ewo lub — owo n. p. Skarbiewo, osiedle Skarbowe albo Skarba t. j. Skarbimira:

Będzitowo [1504]: nazw. Będzit, Będzitek [na Kujawach] od pełnego imienia Będzimir.

Biedaszkowo [1669]: Biedaszek.

Borzenkowo [1566], os. niegdyś pod Przyłubiem, dziś = niem. Hammer: Borzenek.

Boszkowo [1300] –→ Buszkowo: Boszek.

Byszewa [1250]: Bysz, wyspa Byszewo w Chorwacji [14]).
Chocieszewo [1301] os. niezn. pod Bartodziejami: Chociesz. Chociemir
Chwytowo [1596] przedm. Bydgoszczy: Chwyt.
Czarnów [1250] –» Czarnówka: Czarny.
Dzięciołowo [1766-7] niezn. pod Łabiszynem: Dzięcioł.
Głodowo [1515] os. niezn. pod Osielskiem: Głód.
Gorzewo [1250-3] os. niezn. pod Koronowem: Górz.
Goryczkowo [1689] a. Gorczyczkowo [1712] pod Bydgoszczą: Goryczek a. Gorczyczek.
Jabłowo XV w. os. niezn. pod Kotomierzem: Jabło.
Janiszewo (1250-3), os. niezn. pod Koronowem: Janisz.
Jelitowo (1298), os. niezn. pod Trzęsaczem: Jelito.
Jeżewo (1491): Jeż.
Jordanowo (1258): Jordan.
Kolanowo (1520) –» Kolankowo: Kolano.
Korunowo (1426) –» Koronowo: Koruna.
Kosowo (1569-70) –» Kusowo: Kos.
Krążkowo (1328): Krążek.
Krężołowo (1583) –» Krężoły: Krężoł.
Kurzelewo (1591) os. niezn. pod Pęchowem: Kurzel.
Lachowo (1308): Lach.
Lisewo (1287): Lis.
Łochowo (1751): Łoch.
Milanowo –» Mielanowo (1758) –» Milewo: Milan.
Mieńkowo (1386) –» Minikowo: Mieńk (węgorzyk).
Nieciszewo (1340): Niecisz,
Nieniekowa (1315) os. niezn. pod Tryszczynem: Nieniek, Nień (w nazwie Nieniewo –» Niniew nad Prosną).
Oźrzanowo (1520) –» Ojrzanowo: Oźrzan.
Oporowo (1330): Opór.
Otorowo (1280): Otor.
Pęchowo (1308): Pęch.
Pilatowo (1369) –» Lubostroń: Pilat.
Połętowo (1504—16) os. niezn. pod Lisewem: Połęt, Połętek, [1743 w Lisewie].
Rucewo (1327): Ruc.

---

[14]) Ob. autora Bad. Pozn. II. 544.

Skarbiewo (1299): Skarb ← Skarbimir.
Smogorzewo [1327]: Smogórz [1136] = torf.
Strzelewo (1580). ob. wyżej Strzelno: Strzel.
Szczodrkowo (1288): Szczedrzyk ( =
→ Szczutki Teoderyk).
Tarkowo (1520): Tarko.
Tążewo (1520] os. niezn. pod Rucewem: Tąż (pewnie od pełnego imienia Tęgomir].
Trzebiatowo (1255): → Trzemiętowo: Trzebiat.
Wojnowo (1381): Wojen (1288).
Złotowo (1407): Złoty.
Żołędowo (1296) Żołąd.
Żukowo (1257) os. niezn. pod Trzęsaczem: Żuk.

Nazwy na: — ice i — yce:

Bielice (1346): nazw. Biel.
Dobrogostowice (1238) → Dobrogościce: im. Dobrogost.
Leszyce: zdaje się nowsza miejscowość, r. 1829.
Łochowice: Łoch.
Świnice (1302) os. niezn. pod Wtelnem: nazw. Świnia.
Zachcice (1346) → Jachcice: Zachta.

Nazwy na — in i — yn:

Barcin (1325—27) : imię Barta.
Berzyn (1304) → Starydwór: Bera.
Jeżurzyn (1349) → Jarużyn: Jeżura.
Krosino (1453) → Kruszyn: nazw. Krocha[15] czy Chrosna.
Lubin (1528) os. niezn. pod Rucewem: Luba.
Łabiszyn (1352) : Łabisza (1462).
Łażyn (1587—89?): Łaga czy Łęga.
Mroczyn (1349) Mruczyn → Mirowice: Mroka.
Myślęcin (1346): Myślęta.
Nieszyn (1302) os. niezn. pod Koronowem: Niecha.
Pałczyn (1524), jez. zaś Pełczyn (1346) w tej okolicy: Pałka, Pełka.
Pszczółczyn (1520): Pszczółka (przydomek ten u Szreniawitów, którzy siedzieli w niedalekiem Rynarzewie).

---

[15] Ob. autora B. Pozn. I. 85.

Pyszczyn (1358): Pyszka.
Ślesin (1386): Ślasa (1400).
Tryszczyn (1521): Trzyska (1555).
Wierzchucin (1290): Wierzchuta.
Wodzin (1307) —> Wudzyn: Woda.

Nazwy na: — e c:

Gniewkowiec (1464): Gniewek.
Gośniewiec (1591) os. niezn. pod Przyłubiem: Gosień.
Jasiniec.

Nazwy z starych przymiotników na — i lub-y jak paw: pawi, prorok: proroczy:

Będgoszcz: R. 1239[16]) książę kujawski odzyskał Bydgoszcz d u x C u y a v i e B i d g o s c i a m r e c u p e r a v i t — zapisał Rocznik Wielkopolski; r. 1242 c a s t r u m q u o d B u d e g o s t a v u l g n u n c u p., r. 1250 a d... B e d i g o s t a m, r. 1402 d o m i n a B ą t g o s t k a = kasztelanowa bydgoska.[17] Na Krajnie między Zabartowem a Pęperzynem jez. Będgoszcz, r. 1548 Bądgoszcz, r. 1736 Bendegoszcz. Stosunek głosowy Będgoszcz: Bydgoszcz ten sam co w alternacji Będzieszyn: Bydzieszyn lub będzie: bydzie, więc zanik nosówki. Nazwa Będgoszcz pochodzi od imienia Będgost, r. 1246 B e d i g o s t i u s. Nazwę jeziora Będgoszcz spotykamy także na Pomorzu Szczecińskiem pod Kolebaczem, Bandegast —> Bangast.
Będgoszcz —> Bydgoszcz (rodzaj żeń.): imię Będgost (bądź dobrym gościem, mówił stary Polanin do dziecka).

Dobrcz (1213 Dobrcz, 1242 Dobrcza): Dobrzek.
Dobrobądz (1349), os. niezn. pod Fordonem: Dobrobąd.
Gądecz (1374 Gądcze); Gądek.
Gorzeń (1485): Gorzen.
Gościeradz (1302); Gościerad.
Kotomierz (1315): Chotomir.
Lubiechórz (1250), jez. i os. niezn. pod Serockiem: Lubiechor. (?)

[16]) Mon. Pl. III. 8.
[17]) Ob. autora B. Z. Wpl. I. 90, 19.

Niemcze (1250): nazw. Niemiec.
Przybywie (1454), os. niezn. pod Bydgoszczą: im. Przybyw (jak Radziw –→ Radziwie).
Trzebień (1583): Trzebien.
Wielim (1339)a. Wielin (1312) –→ Wielonek: Wielim.

Nazwy jako nazwiska w liczbie mnogiej:

Dzierżki (1531) –→ Zdziersk: im. Dzierżek.
Krężoły (1593 Krężołowy): nazw. Krężoł.
Pałsze (1374) –→ Pałcz: Pałsz (Palisz).

## II.

Pod względem politycznym należała ziemia Bydgoska jako północna część Kujaw do dziedzictwa Piastów. W epoce podziałów po śmierci Bol. Krzywoustego młodzi jego synowie Mieszko-Bolesław, Henryk i Kazimierz jako dziedzice darowali gród tej ziemi Wyszogród z Łoskuniem i jazami rybnemi na Brdzie komesowi Januszowi z rodu Powałów, małżonkowi Sulisławy, którzy ok. r. 1145[18]) zlecili pół dochodów z tamtejszych karczem, targów, ceł i t. d. klasztorowi w Trzemesznie. Po Kazimierzu Sprawiedliwym syn jego Konrad, książe mazowiecki, władał także w Kujawach od r. 1202, tegoż syn książę Kazimierz otrzymał Kujawy, Sieradzkie i Łęczyckie ok. r. 1233. Po śmierci księcia kuj. Kazimierza [†1267] przy działach jego synów przypadła północna część Kujaw z Bydgoszczą, Wyszogrodem, Słońskiem i Inowrocławiem księciu kuj. Ziemomysłowi [† 1287], bratu Władysława Łokietka i Ziemowita. Po Ziemomyśle rządził syn jego książę Przemysł († 1339), który uznawał zwierzchnictwo stryja swego króla Władysława Łokietka. Po jego śmierci spadła ziemia Bydgoska drogą dziedzictwa na króla Kazimierza W. i tworzyła odtąd przez wszystkie wieki nierozerwalną część Korony Polskiej. Jako g r ó d zapisano B y d g o s z c z za księcia kuj. i łęczyckiego Kazimierza r. 1242[19]) jegoż grodami nazwane Bydgoszcz i Wyszogród r. 1250[20]). Za czasów Piastowskich dzierżyli kasztelanję bydgoską następni kasztelanowie:

[18]) Kwp. I. 11 (f.). [19]) Autora Bad. Z. Wpl. I. 90. [20]) Ulanowski Dok. kuj. str. 186.

Wojciech r. (1271[21])
komes Mroczko r. (1279—1284[22]), prawdopodobnie z rodu Leszczyców,
komes Dominik 1287[23]), pewnie Rolicz, Bartosz r. 1294[24]),
Wojciech r. 1295[25]), prawdopodobnie z rodu Leszczyców,
komes Bałdrzyk r. 1296[26]),
Maciej r. 1347[27]), pewnie z rodu Leszczyców. Po jednym z tych 3 Leszczyców, pewnie po ostatnim pochodzi herb Leszczyc w godle m. Bydgoszczy. Pieczęć z r. 1362 (Kwp. III. 1473) przedstawia wieżę, nad którą godło rodu Leszczyców i napis: S. Civitatis... gosh.
Wojsław r. 1359[28]).

Z innych godności ziemskich wymienimy jeszcze starostów bydgoskich np. Mściwoja z rodu Lisów r. 1362[29]), Mikołaja z Ściborza z rodu Ostojów r. 1441[30]). Już w XIV. w. zapisany chorąży bydgoski Warszko z Rusinowa r. 1382[31]), pewnie z rodu Godziembów. Oprócz wymienionych wyż. dygnitarstw były w ziemi Bydgoskiej za czasów Polski królewskiej jeszcze następne godności:

| | |
|---|---|
| sędzia bydgoski | łowczy bydgoski, |
| stolnik „ | wojski „ |
| podczaszy „ | wojski mniejszy „ |
| podstoli „ | miecznik „ |
| cześnik „ | skarbnik „ |
| | burgrabia „ |

Zmienniejsze jeszcze były losy Wyszogrodu, o którego posiadanie Pomorzanie a później Krzyżacy zabiegali. Dzierżyli kasztelanię wyszogrodzką komes Bogusza r. 1299[32]) prawdopodobnie z rodu Leszczyców a r. 1303 Jaśko z Płonkowa [Płomykowa] z rodu Pomianów. R. 1330[33]) zdobyli ten gród Krzyżacy po zaciętym oporze, wycieli w pień załogę a twierdzę spalili. Gród już się nie podźwignął. W późniejszych czasach wspominany jeszcze proboszcz Wyszogrodu r. 1382, Władysław Jagiełło

[21]) Kwp. I. 614. [22]) Kwp. I. 488—532. [23]) Ulanowski. Dok. kuj. str. 222. [24]) Ulanowski, str. 234. [25]) l. c. str. 130. [26]) l. c. str. 232.
[27]) Kwp. II. 1263. [28]) Kwp. III. 1397.
[29]) Kwp. III. 1473. [30]) Ulanowski Dok. kuj. str. 277. [31]) l. c. str. 334.
[32]) Ulanowski Dok. kuj. str. 235, 237. [33])

zatwierdził r. 1413 przywilej kościoła wyszogrodzkiego a. fordońskiego, rzekomo nadany r. 1349 przez księcia szczecińskiego Kazimierza, wnuka Kazimierza Wielkiego. Widocznie na gruzach Wyszogrodu powstała nowa osada, z której pochodzi dzisiejsze miasto Fordon. O trzeciej kasztelanji t. j. w Serocku wiemy jeszcze mniej. Był to gród na pograniczu kujawsko pomorskiem. Znany stąd kasztelan serocki Nasław Ubysławic z rodu Rolów r. 1288[34]). Miasta ziemi Bydgoskiej istniały jako osady, może targowe, dawno przed osadzeniem ich na prawie magdeburskiem. Barcin, jako posiadłość Leszczyców znany już r. 1343, znajdował się w ręku Leszczyców Krotoskich z Krotoszyna kilka wieków, (jeszcze r. 1602 Jakób Krotoski tu zapisany), otrzymał prawo miejskie w latach 1458—1541[35]) Bydgoszcz, zapisana w źródłach już 1239 uzyskała 13 kwietnia 1346 przywilej miejski od króla Kazimierza W. Fordon został wyniesiony do rzędu miast przez króla Władysława Jagiełłę 3 lipca 1424, był pod zarządem starosty bydgoskiego. Koronowo, niegdyś posiadłość klasztoru Cystersów w Byszewie, otrzymało przywilej miejski 18 grudnia 1368 jako Byszewo, dzisiejsza nazwa sięga początków XV. w. Łabiszyn, znany r. 1352, nazwany nieco później miastem, pierwszy raz r. 1369. Solec zawdzięcza powstanie jako miasto księciu kuj. Przemysłowi, który nadał prawo miejskie r. 1325, później zarządzali miastem starostowie królewscy.

Szkic dziejów osadnictwa ziemi Bydgoskiej nie byłby zupełny, gdydyśmy nie poświęcili naszej uwagi dawnym obok książąt dziedzicom tego kraju t. j. rycerstwu. Jednym z najdawniejszych rodów rycerskich naszego terytorjum są Powałowie, później do Ogończyków zaliczani. Charakterystyczne ich imiona rodowe, powtarzające się w pierwszych pokoleniach, były Wojsław, Trojan, Magnus, Żyro a. Żyrosław, Olt i Sasin. Pierwszy Wojsław to stolnik księcia Władysława Hermana i towarzysz wojenny Bolesława Krzywoustego. Z żony pierwszej Dobiechny, córki Awdańca Kiełcza, miał dwóch synów komesów, Janusza i Trojana, którzy przed r. 1145[36]) darowali klasztorowi trzemeszeńskiemu

[34]) Perlbach Pom. Urk. str. 394. [35]) Warschauer, Städt. Archve str. 5, 23, 41, 30, 120, 247.

[36]) ob. autora Pierwotne osiedlenie pojezierza Gopła str. 22 in.

Strzelno. Janusz otrzymał przed tym rokiem od młodszych synów Krzywoustego Wyszogród. Po Januszu z Wyszogrodu i żonie jego Sulisławie pochodzą Sasin z Otłoczyna, który był ojcem biskupa płockiego Giedki [† 1223], Żyry alias Żyrosława, wojewody mazowieckiego [† po 1185], którego synem był Olt, i córki nieznanego imienia, która wyszła za księcia pomorskiego i była matką księcia gdańskiego Sambora, występującego ok. r. 1178.

Ślad po nich na naszem terytorjum w kilku miejscowościach. Makowiska składały r. 1215 dziesięcinę klasztorowi w Strzelnie, niegdyś posiadłości Powałów. W Kotomierzu siedzieli Powałowie niegdyś wespół z Awdańcami, r. 1315 dziedziczyli tu bracia Żyra i Wojciech, stąd uroczysko Żyrowite w średnich wiekach. Trudniejsza sprawa z Kościelcem pod Pakością i Kościelną wsią w Nieszawskiem, bo obie miejscowości zwano w źródłach Lapidea ecclesia i z obu wsi Ogończykowie znani, z jednej Kościelascy, z drugiej Kościeleccy, Żyra z żoną, która była córką Dobiesława z Kamiennego Kościoła, wspomniany r. 1316. Oparł się ten potężny ród Powałów o Wisłę, od Warki w ziemi Czerskiej (Samogoszcz, Magnuszew), aż do Grudziądza (Tuszewo) dzierżyli grody i liczne włości.

Trzymając się chronologicznie zapisków źródłowych wymienimy na drugiem miejscu Odrowążów, pochodzących z dorzecza górnej Odry. Ich przodkiem był może Wisław, który r. 1071[37]) znajdował się w Miśni w otoczeniu Bolesława Śmiałego. Powtarzały się w ich rodzie imiona Prądota, Szaweł, Dobiesław, Iwo, Sąd, Eustachy a. Ostasz, Marek, Nasił, Krzesław. Szaweł, dobroczyńca klasztoru w Trzemesznie, posiadał majątki w Małopolsce (Końskie) i na Kujawach. Po Szawłach świadczą Szawłowice, dzisiejsze Szadłowice, które r. 1282 przeszły na własność biskupstwa włocławskiego i wyspa nadnotecka Szawłów Ostrów r. 1315 pod Kołudą i Siedlcem. Nad jeziorem Trląg**iem** a. Pakoskiem przypominają Odrowążów Sędowo i Dobieszewice, może też Wierzejewice. W Dobrczu pod Bydgoszczą dziedziczył r. 1213 kanclerz Iwo, zaś Dobiesław Sądowic spowinowacony był z książęcą rodziną pomorską, bo żona jego Zwinisława była siostrą księcia Mszczuja, który ok. r. 1280 zlecił mu Otorowo i Łęg nad Wisłą pod Solcem.

---

[37]) Ob. autora Pierw. os. poj. Gopła str. 43 i n.

Kujawsko-łęczyckimi ziemianami byli Role a. Rolicze o imionach charakterystycznych Nacław a. Nasław i Zbrożek a. Zbrosław. W drugiej połowie XII. w.[38] Bogusław, syn Nasława, w dokumencie klasztoru w Mogilnie z innymi Kujawianami. Przed r. 1288 dzierżył Gogolin pod Byszewem Nasław, niezawodnie tenże Nasław, syn Bogusława i bracia jego Zdzisław, Mikołaj i Piotr nie chcieli ustąpić z Lipia pod Byszewem mimo protestów opata byszewskiego, któremu wkońcu książę Leszek przysądził tę posiadłość. Jeszcze r. 1426 jeden z ziemian w Gogolinie nosił imię Nacław. Rolicze przesiedleni byli na północne Kujawy prawdopodobnie przez książąt kujawskich, np. Ubysław r. 1262 posiadał część Gęsina pod Seroczkami straszewskiemi w okolicy Nieszawy a syn jego kasztelan serocki [z Serocka za Byszewą]. Nasław Ubysławic zyskał Gęsin r. 1288[39]) z braćmi Wojnem i Dominikiem. Z nich Wojen był pewnie osadźcą Wojnowa pod Bydgoszczą, a komes Dominik r. 1287 kasztelanem bydgoskim.

Po jednym z tych licznych Nasławów była w średnich wiekach w okolicy Byszewy osada dziś nieistniejąca Nasława łąka ok. r. 1376. Najdawniejszy ze Zbrosławów to Zbrożek, ojciec skarbnika kuj. Mikołaja, który żył w połowie XIII w. Ok. r. 1250-3 nadał Cystersom Byszewę z kilku wsiami na założenie klasztoru, tak że późniejsza tradycja klasztorna uważała go za głównego założyciela. Do pierwotnej fundacji miały należeć według tradycji Rybino, Popielewo, Salno, Więzowno, Gorzewo, Janiszewo i Tryszczyn.[40]) Imię Zbrosław a. Zbrożek spotykamy poźniej w gnieździe Rolów w Boczkach w Łęczyckiem. Wreszcie w Jastrzębiu zapisany r. 1409 Mikołaj z rodu Rolów. Prawdopodobnie do tego rodu należał komes Zdzisław, który przed r. 1255 Sławsko pod Kruszwicą, Trzebiatowo, dzisiejsze Trzemiętowo, i Gajewice darował biskupstwu włocławskiemu.

Dawny i znaczny ród w tych stronach to Awdańce, potomkowie legendarnego Awdana a. Skarbka, których imiona rodowe bądź obce, bądź rodzime. Znani Jaszczołd a. Askold, Szczedrzyk a. Teoderyk, Henryk, Skarbimir, a. Skarb, Przedwój, Kiełcz, Wilk, Mścigniew, Dobiesław, Lasota, Tworzjan a. Florjan, Michał

---

[38]) Ob. autora Pierw. os. poj. Gopła str. 48 i n.
[39]) Perlbach Pom. Urk. I. 394.
[40]) Słow. Geogr. VI. 412.

i przydomek Skóra. Na naszem terytorjum przypominają ich Skarbiewo, Szczodrkowo, dziś Szczutki, Kotomierz, poza obrębem Pruszcz. Awdańce z Pakości, Kościelca, Izbicy, Dębu i Skarbiewa byli jednej dzielnicy a pochodzili od Wilka z końca XII w., którego syn Jan wspomniany r. 1230[41]) a wnuk znów Wilk był wojewodą kujawskim w latach 1273-82. Pierwszy ten Wilk był kasztelanem kruszwickim ok. r. 1212-16 a jest zupełnie pewny przedstawiciel naszego rodu, bo się zachowała jego pieczęć. Waleczny rycerz Pakosław, syn Szczedryka, poległ r. 1255 (Mon. Pol. III. 24) w walkach z Pomorzanami. Skarbiewo sprzedali r. 1299 Dobiesław i Marcin Skarbimirowic, z Lisewa r. 1287 Mikołaj i Florjan, synowie Cyrzka a krewni Wilka, który niegdyś zlecił Więzowno i Dąbrowę Kamienną Cystersom, w pobliżu Lisewa przypominają Awdańców Lubiń, jez. Skórczyn, Jaśko syn zm. Wilka z Kamiennego Kościoła t. j. Kościelca sprzedał Samociążek Cystersom byszewskim, od kiedy Awdańce w Kotomierzu siedzieli, nie wiemy, w Oporowie w początkach XV w. Mściszko r. 1403 i Wilczek r. 1414. Szczodrkowo, dzisiejsze Szczutki, osadził niewątpliwie jakiś Awdaniec Szczedrzyk dawno przed r. 1288. Niema pewności, czy Wtelno tu przypomnieć, pewnie Katarzyna, córka Pakosława z Bąkowa, otrzymała przed r. 1307-11 tę wieś jako wiano, gdy ją wydano za Włodzimierza z Łojewa. Równie stary ród jak Awdańce to Ł a b ę d z i e a. Duninowie, których najstarszy przodek Włost dziedziczył w okolicy Wrocławia na Śląsku w XI w.[42]) a synem jego był sławny palatyn wrocławski Piotr Włostowic, którego małżonką była Marja, córka księcia kijowskiego Światopełka a siostra Zbysławy, poślubionej Bolesławowi Krzywoustemu. Imiona ich rodowe były Włost, Oton, Krystyn, Wszebor, Włodzimierz, Piotr. Łabędzie z Łojewa od Inowrocławia, z Wtelna pod Bydgoszczą i z Skrzynna w Małopolsce byli bliskimi współrodowcami. R. 1307 sprzedał Włodzimierz Jarosławic Wtelno Cystersom byszewskim a r. 1348 Dyrsko z Skrzynna został odsądzony od Wtelna i Dąbrówki. Być może jednak, że Wtelno jest starem dziedzictwem Awdańców a wniosła Włodzimierzowi tę majętność żona jego Katarzyna, córka Pakosława z Bąkowa a siostra r. 1311 Stanisława.

[41]) Ob. autora Pierw. os. poj. Gopła str. 25 i n.
[42]) Ob. autora Pierw. os. poj. Gopła str. 28.

Rdzenny kujawski ród to Pomianowie, pochodzący od nieznanego Pomniana (Pomnian n. p. r. 1161 w dokumencie klasztoru czerwińskiego), do pierwszej połowy XII w. należy też Przecław, którego syn Chebda zlecił r. 1153 [43]) Głowikowo, dziś Głojkowo, na Kujawach Cystersom w Łeknie. Charakterystyczne imiona, tego rodu były Pomian, Przecław, Chebda, Rozdział, Bronisz,, Bezdziad, Dobiegniew, Jarosław, Jałbrzyk a. Alberyk, Jarand i Imisław. Stare ich dziedzictwo Żołędowo, r. 1296 posiadłość Bronisza z Służewa, r. 1368 Służewskich, Cietrzewiec, dziś Trzeciewiec, sprzedany r. 1306 przez Chebdę i Jarosława Cystersom byszewskim, z Dąbrówki Barcińskiej i Sitowca pisał się r. 1408-19 Jarand z Grabia, Stronno zlecili r. 1315 Pomianowie z Płonkowa Cystersom byszewskim, Jarosław i jego synowie Jan, Rozdział i in., Z tego rodu pochodził pewnie chorąży brzeski Mikołaj, który r. 1300 (Kwp. II. 833) z braćmi i synowcami Świętosławem, Jarosławem, Przecławem, Witem, Florjanem, Sulisławem, Pawłem i Niemstą sprzedał Buszkowo i Sitno Cystersom byszewskim. Z Sitna i Leszcz wzięli nazwiska.

Do starych dziedziców ziemi Bydgoskiej należą też Leszczyce, którzy w XIII i XIV w. wielką odgrywali rolę na Kujawach, o czem też herb ich Bróg w godle miasta Bydgoszczy świadczy. Ich imiona dziedziczne były Hektor a. Jaktor, Gerward, Bogusza, Bogumił, Bezdrew, Grzymysław a. Grzymek, Mroczek i Mrokota, Przybygniew, Maciej a. Macuda. Najdawniejsi nam znani Leszczyce to Hektor, który r. 1121 [44]) poległ w walkach z Pomorzanami oraz Gerward i Bogusz, świadczący r. 1153 w Łeknie. Z Pęchowa Jakób, syn niegdyś kasztelana włocławskiego Wojciecha, z synem swym Wojciechem, zlecił r. 1308 Lachowo, Wielonek i Glinki Cystersom byszewskim, z Pyszczyna Wojciech, Bogumił, Mikołaj r. 1350 a Hektor Pyszczyński r. 1530. Barcin był w ręku Leszczyców już w pierwszej połowie XIV w., r. 1343 pisał się stąd wojewoda brzeski Wojciech z Pakości, również Łabiszyn dzierżyli r. 1362 Leszczyce z Kościelca i Pakości, a mianowicie wojewoda kujawski Wojciech i jego brat stryjeczny, podczaszy brzeski Hektor. Z późniejszych wspomnimy jeszcze Grzymka z Smogorzewa z r. 1404.

---

[43]) Ob. autora Pierw. os. poj. Gopła str. 32.
[44]) Ob. autora Pierw. os. poj. Gopła str. 38 i n.

Inne rody rycerskie nie wiele śladów zostawiły w ziemi Bydgoskiej, Ostoje, z nich wojewoda kujawski Mościcz i jego bratankowie Mikołaj, Bychno i Ścibor posiadali r. 1362 [45]) Ściborze, r. 1418 występują znów Ścibor i Mościcz z Ściborza, w Rucewie r. 1403 Ostojczyk Bych (por. wyżej Bychno), wzięli jeszcze nazwiska z Strzelec i Leszcz; imiona Gryfitów Jaksa i Prądota spotykamy w pierwszej połowie XV w. w Minikowie i Dąbrówce Kośc., więc Jaksa z Minikowa ok. r. 1420 a Jan, syn Prądoty z Minikowa r. 1438, w Dąbrówce zaś Kośc. r. 1505 dziedzina Prądocina a Mieńkowa Dąbrowa tamże r. 1373; z Rynarzewa pewny Szreniawita to Janusz r. 1420, może po nim miasto Rynarzewo ma herb Szreniawa, inny ziemianin tego rodu osadził prawdopodobnie Pszczółczyn, bo Szreniawici a. Drużynowie siedzieli także w Pszczółkach za Łaskiem w ziemi Sieradzkiej. Szereg ten zamykają Poraje z Przyłubia i Kruszyna, Dryowie z Mochla i Mroczyna i Szeligowie z Trzebnia. Niewiadomo, czy w związku z Porajami a. Różycami są herby miast biała róża Fordonu a czerwona róża Barcina.

Możne rody znikły z biegiem czasu z ziemi Bydgoskiej, w drugiej połowie XVI. w. tylko 3 znaczniejsze rodziny możemy wymienić tj. Krotoskich z Barcina, Latalskich z Łabiszyna i Żalińskich z Dąbrówki Kośc. i in. Posiadłość ziemiańska przeważnie była rozdrobniona, n. p. Dobrogoście o 7 działach, Gniewkowiec o 6, Jastrzębie o 3, Kruszyn o 4, Leszcze i Pyszczyn o 5, Sitno W. o 6, Sitno M. o 3, Strzelce o 3, Wojnowo o 4 działach i t. d. Mało też znani posiadacze tych działów jak Gniewkowscy z Gniewkowca, Krusińscy z Kruszyna, Myślęccy z Myślęcina, Sienieńscy z Sienna, Żołędowcy z Żołędowa i t. d.

Obok króla i rycerstwa odegrał kościół ważną rolę w dziejach ziemi Bydgoskiej, skupiając drogą darowizn i kupna znaczną część włości. Ok. r. 1583 [46]) należały do klasztoru Cystersów w Koronowie następne posiadłości; Salno, Więzowno, Starydwór, Nowydwór, Wudzyn, Wudzynek, Gościeradz, Szczutki, Wtelno, Buszkowo, Włuki, Trzeciewiec, Trzęsacz, folw. i mł., Chełczonka, Byszewa mł., folw., Stronno, Dębogóra i Tryszczyn. Karmelici bydgoscy posiadali Jachcice, do kapituły włocławskiej należały

---

[45]) Ob. autora Bad. Z. Wpl. II. 281.
[46]) Źródła dziej. Wpl. I. 255 i n.

Trzemiętowo, Dobrcz, Osielsko, Niemcze, Czarnówko, Smukała, do biskupa włocławskiego Dźwierzchno i Wojdal i do probostwa fordońskiego Jarużyn. Pierwsze świątynie wznieśli prawdopodobnie królowie lub biskupi włocławscy. Pod względem bowiem kościelnym należała Bydgoszczyzna do diecezji kruszwickiej, później włocławskiej i wchodziła w obręb archidiakonatu kruszwickiego. Królom naszym przypiszemy założenie i uposażenie kościołów na podgrodziach grodów Bydgoszczy, Wyszogrodu i Serocka. W Bydgoszczy kościół św. Idziego musimy pewnie odnieść do początków XII w. t. j. do czasów Bolesława Krzywoustego, który kult tego świętego szerzył w Polsce. W każdym razie istniał dom B. pod tym tytułem r. 1346 przy fundacji miasta, r. 1537 pisano o nim, że był za murami i dawno temu parafjalny. Około r. 1398 powstał w mieście samem kościół św. Mikołaja, który następnie otrzymał drugi tytuł św. Marcina. Również w Wyszogrodzie kościół parafjalny sięgał pewnie tych czasów, kiedy ok. r. 1145 było tam już targowisko. W każdym razie istniał w Wyszogrodzie kościół r. 1325-27 [47]). Przy kasztelanji w Serocku powstał w XII—XIII w. kościół parafjalny, wspomniany r. 1325-27. [48])

Z fundacyj biskupich jest pewnie najdawniejszy dom B. w Dźwierzchnie, według tradycji pierwszych trzech biskupów kruszwickich było pochowanych w Dźwierzchnie, może więc w XI w. Kaplica w Dźwierzchnie r. 1268 [49]) należała do prepozytury kruszwickiej, ok. r. 1520 był tytuł kościoła św. Katarzyna, a patronat należał do kolegjaty w Kruszwicy. W Byszewie wznieśli i uposażyli dom B. prawdopodobnie Cystersi przy założeniu klasztoru r. 1250-53. Kościół parafjalny wspomniany roku 1325-27 [50]) Do XIII w. należy jeszcze fundacja kościołów parafjalnych w Lisewie, siedlisku Awdańców, i Barcinie, posiadłości Leszczyców.

Obie parafje istniały już r. 1325—27 [51]]. W Barcinie jako tytuły kościoła wymieniają źródła od r. 1520 św. Wojciecha, Mikołaja, Jakóba W. Ap., w Lisewie św. Marję Magdalenę. Rów-

[47]) Mon Pol. Vat. l. 278, l. 268.
[48]) Mon. Pol. Vat. l. 266. [49]) Ulanowski. Dok. kuj. str. 213.
[50]) M. Pol. Vat. I. 266.
[51]) l. c. l. 258, l. 274.

nież w Łabiszynie, dziedzictwie Leszczyców, istniał kościół parafjalny pewnie już w XII. w., kiedy w początkach XIII. w. zaczęto murować pierwszy kościół romański w tej miejscowości. Jako tytuły podają późniejsze źródła św. Mikołaja i Tomasza. Do starych fundacyj zaliczyłbym jeszcze kościół parafjalny w Żołędowie. W XIV. w. ufundowali Cystersi prawdopodobnie kościoły parafjalne w swych posiadłościach jak Wtelnie (tytuł św. Michał — jeżeli pochodzi od Awdańców, wtedy założenie i uposażenie jest o wiele wcześniejsze), w Wudzynie (ok. r. 1480 kościół był opustoszały), w Koronowie (ok. r. 1520 podano jako tytuł Matkę B. i św. Jana Ew.). Biskupom włocławskim zawdzięczają założenie i uposażenie kościoły par. w Dobrczu i Osielsku, może w drugiej połowie XIV. w., bo r. 1325—27 jeszcze nie wymienione. W Dobrczu był ok. r. 1520 tytuł domu B. św. Wawrzyniec i św. Małgorzata a w Osielsku Matka B. W Dąbrówce Kośc. pod Bydgoszczą i w Dąbrówce Barcińskiej istniały domy Boże w początkach XVI. w. patronatu ziemiańskiego, w pierwszej ok. r. 1520 był tytuł św. Jakób W., w drugiej św. Barbara. Starsza parafja jest w Dąbrówce. Kośc. już r. 1428 [Kwp. V. 461] wspomniany proboszcz. W Ślesinie uposażono dwoma łanami i założono kościół parafjalny pod wezwaniem św. Mikołaja może w XIV. — XV. w., r. 1486 znany stąd proboszcz Mikołaj z Kościana. Nieznane bliżej rycerstwo ufundowało kościół parafjalny w Strzelewie, ok. r. 1520 podano jako tytuł kościoła św. Dorotę. Kościół parafjalny w Fordonie jest kontynuacją dawnej fundacji w Wyszogrodzie, która sięga pierwszych dziesiątków XII. w., zaczem przemawia także bogate uposażenie wsią Jarużynem. Po zburzeniu grodu przez Krzyżaków potwierdził r. 1349 stare nadania kościoła książę szczeciński Kazimierz, drugi raz r. 1382 książę opolski Władysław, wymieniając włości do grodu wyszogrodzkiego wówczas z niemiecka Hohenburgiem zwanego, jako świadek zapisany proboszcz wyszogrodzki Jan, r. 1413 nazwany jest kościół wyszogrodzkim albo fordońskim. Ok. r. 1520 podano jako wezwanie kościoła św. Mikołaja i św. Marję Magdalenę, niewiadomo czy to pierwotny tytuł. Solec, który r. 1325 otrzymał prawo miejskie od księcia kuj. Przemysła był miastem król. w tenucie bydgoskiej, i niezawodnie ok. r. 1325 uzyskał kościół parafjalny, uposażony przez wyżej

wymienionego Piasta. Ok. r. 1520 był dom B. patronatu król. i miał tytuł św. Stanisława.

W tym krótkim zarysie z garści zapisków historycznych i z skarbnicy nazw topograficznych usiłowałem rzucić nieco światła na te odległe czasy, kiedy przodkowie nasi w głuchej puszczy nad jeziorami i rzekami zakładali swoje osiedla, z siekierą w boru i pługiem w polu podwaliny kładli pod przyszły rozwój tej ziemi. Z starodawnych nazw ziemi Bydgoskiej wszystkie są polskie, rodzime, niektóre posiadające odpowiedniki w innych krajach Słowiańszczyzny. Dziedzice starej ziemi kujawskiej, spadkobiercy kilkunastowiekowej pracy naszych przodków, właśnie u ujścia Brdy do Wisły możemy z Konopnicką mówić: Polski my naród, polski lud, królewski szczep Piastowy.